

JEAN-CLAUDE LARCHET

Fundamentele spirituale
ale crizei ecologice

În românește de Marinela Bojin

editura
Σοφία

București

Armonia regăsită dintre om și natură, și dintre toate făpturile din natură prin mijlocirea omului-purtător-de-har, este înfățișată în icoane în modul simbolic care le este propriu. Ele ne înfățișează întotdeauna o natură bine rânduită, în care tot ce se află în sânul ei – munții, apele, pustia, viețuitoarele, plantele – este orientat către persoana sfântă din centrul icoanei, primind de la ea lumina dumnezeiască pe care aceasta, cea dintâi, o primește. În icoană, toate respiră reculegere și pace. Toate par a se împărtăși, potrivit firii lor, de harul dumnezeiesc. În icoane lumea noastră poate fi recunoscută după aspectul general în care este reprezentată, dar prin stilizarea particulară a fiecărui element, care depășește naturalismul (formele simple și ușor deosebite de cele reale ale animalelor și plantelor, culorile neobișnuite ale blâniei și penajului), și prin întreaga lor atmosferă luminoasă și plină de pace, ele ne conduc în chip simbolic la viziunea unei lumi transfigurate, înălțată la un alt mod de existență. Această altă lume trimite la acele „ceruri noi și pământ nou” prorocite de Isaia și de Apocalipsa Sfântului Ioan, întărindu-ne în nădejdea că vom vedea această lume înnoită prin sinergia dintre strădania noastră duhovnicească și harul dumnezeiesc.

CUPRINS

Introducere..... 5

I.

STAREA ORIGINARĂ ȘI NORMATIVĂ A RAPORTURILOR OMULUI CU NATURA

Fundamentele scripturistice..... 11

Lumea a fost creată în întregime bună..... 12

Locul privilegiat al omului în creație..... 12

Creația – expresie a iubirii, măreției, înțelepciunii și frumuseții Creatorului 25

Toate creaturile sunt legate de Dumnezeu-Cuvântul prin obârșia și prin sfârșitul lor 29

Limitele etice și spirituale ale puterii omului asupra creației..... 30

Omul, gazdă și iconom al creației..... 34

Omul, păzitor al creației..... 35

Se cuvine ca omul să se folosească de creație în chip duhovnicesc..... 36

Prezența lui Dumnezeu în creație..... 36

Omniprezența lui Dumnezeu în creație 37

Lucrările dumnezeiești 38

Rațiunile (*logoi*) dumnezeiești. 46

Creaturile, ca simboluri..... 51

Creaturile nu sunt doar vrednice de respect, ci și de cinstire 56

Relațiile contemplative cu făpturile 57

Folosirea în chip euharistic de cele create	61
Omul, mediator al relației dintre natură și Dumnezeu	63
Concluzie	67

2.

PĂCATUL OMENESC ȘI CONSECINȚELE
 ECOLOGICE ALE ACESTUIA

Păcatul strămoșesc	71
Patimile, sursa unei rele folosiri de cele create	73
Primele tehnici, efecte ale păcatului strămoșesc	76
Dezordinea din om se extinde în natură, devenindu-i inerentă	81
Natura nu mai este în întregime bună	86
Pentru starea de cădere a naturii există o responsabilitate colectivă	94

3.

CUM S-A AJUNS LA SITUAȚIA ACTUALĂ?

Schimbarea de paradigmă produsă în Renaștere	97
Confirmarea Renașterii prin filosofia iluministă	105
Rolul determinant al tehnicilor moderne	107
Bazele dezvoltării științelor și tehnicii	110
O viziune utilitaristă și mercantilă despre lume	116
Exacerbarea anumitor patimi	120
Aviditatea (lăcomia)	122

4

RESTAURAREA CUVENITELOR RELAȚII
 ALE OMULUI CU NATURA

Remedii la nivelul social, politic și economic	129
Sprrijinirea de către creștini a măsurilor politice în favoarea ecologiei	131

Restaurarea înfăptuită de Hristos	133
Necesitatea colaborării omului	138
Puterea rugăciunii	141
Rostul pocăinței	143
Lupta contra oricărei forme de cupiditate	146
Asceză, cumpărare și jertfelnicie	147
Postul ca deprindere a cumpărării	151
Lupta cu egoismul	154
Regăsirea aptitudinii de contemplare a naturii și de sesizare a prezenței lui Dumnezeu în ea	155
Respectului față de creație trebuie să i se redea un fundament solid, de natură spirituală	156
Creația trebuie iubită	157
Iubirea naturii și iubirea aproapelui	160
Iubirea naturii și iubirea lui Dumnezeu	162
Regăsirea unei atitudini euharistice în relația cu făpturile	163
Nădejdea că putem schimba lumea schimbându-ne pe noi înșine	167
Pilda sfinților	169
Mărturia icoanelor	172

Dumnezeu, și de rolul de mediere pe care omul este chemat să-l exercite în sânul creației.

Sinteza acestor două domenii permite ca reflecției ecologice să i se dea o dimensiune spirituală pertinentă, care impune tratarea ei în profunzime, atât pe plan teoretic (teologic, cosmologic și antropologic), cât și practic (etic, pe de o parte, în sensul etimologic de bună viațuire, și ascetic, pe de altă parte, în sens larg de luptă contra patimilor distructive, și în sens strict de capacitate de autolimitare și de înțeleaptă înfrânare).

1

STAREA ORIGINARĂ ȘI NORMATIVĂ A RAPORTURILOR OMULUI CU NATURA

Fundamentele scripturistice

Reflecția ecologică ortodoxă își trage premisele din condiția originară a naturii și a omului, din starea paradisiacă a acestora, așa cum ne-o revelează Scriptura și tâlcuirile Sfinților Părinți. Cuvântul grecesc *arkhè*, care este cel dintâi cuvânt din cartea *Facerea* și, așadar, cel dintâi cuvânt din Sfânta Scriptură, înseamnă deopotrivă început și principiu sau fundament.¹ Cartea *Facerea* nu este atât un expozeu istoric care ar trebui înțeles *ad litteram*, cât o istorisire cu o puternică încărcătură simbolică, menită să prezinte în chip duhovnicesc obârșia, dar și scopul omului și al naturii, iar prin aceasta să ne facă să înțelegem starea lor căzută – produsă de păcatul protopărinților și care a tot sporit de-atunci până în zilele noastre – și restaura-

¹ Cf. BASILE DE CÉSARÉE, *Homélies sur l'Hexaéméron*, I, SC 26 bis, Paris, 1968, p. 108 [tr. rom. în: SFÂNTUL VASILE CEL MARE, *Scrieri*. Partea întâi, PSB, vol. 17, EIBMO, București, 1986, *Omiliile la Hexaemeron*, I, V, p. 76].

Respectarea lor, pe care Hristos a făcut-o posibilă, iar Biserica se străduiește s-o împlinească.

Lumea a fost creată în întregime bună

Principiul de bază al concepției creștine este acela că lumea a fost creată de Dumnezeu, și că a fost creată bună, după cum se spune în mod repetat în Cartea *Facerea* atunci când e istorisită fiecare etapă a creației: „Și a văzut Dumnezeu că este bine” (*Facerea* 1, 10, 12, 18, 21, 25, 31).

Și era bună pentru că era cu totul lipsită de orice rău, și în ea domneau pacea și armonia între făpturi.¹

Locul privilegiat al omului în creație

Critici adresate creștinismului

Unii gânditori au învinuit creștinismul ca responsabil pentru criza ecologică actuală, pe motiv că acesta ar fi afirmat superioritatea omului față de natură și puterea pe care el o are asupra ei, instituind astfel o ierarhie care devalorizează natura și îndreptățind dominația omului asupra ei și exploatarea la care o supune.² Alții, mergând pe aceeași li-

¹ A se vedea de pildă descrierea poetică pe care o face Sfântul Grigorie de Nyssa în scrierea sa: *Despre facerea omului*, PG 44, 132A-C, SC 6, pp. 88-89 [tr. rom. în: SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA, *Scrieri*. Partea a doua, PSB, vol. 30, EIBMO, București, 1998, *Despre facerea omului*, I, p. 20].

² Cum ar fi istoricul american Lynn WHITE, „The Historical Roots of Our Ecologic Crisis”, în *Science*, 155, 1967, pp. 1203-1207. Cu toate că autorul este un specialist în istorie, acest celebru articol nu produce decât o documentare lipsită de consistență și desfășoară o argumentație săracă. Jean ZIZIOULAS, mitropolitul Pergamului, aruncă această responsabilitate asupra catolicismului și protestantismului („Orthodoxy and Ecological Problems: a Theological Approach”, în D. TARASIOS

nie, au semnalat în pozițiile creștine în general o formă de antropocentrism și consideră că actuala criză nu-și poate afla o soluționare decât prin repunerea naturii în centru și prin considerarea omului ca un simplu element al ei.¹

Acest proces însă se bazează pe de o parte pe apriorisme străine de principiile creștinismului, iar pe de altă parte pe interpretări contrare realității poziției creștine.

Multe dintre aceste critici emană de la gânditori cu simpatii manifeste față de păgânism (sub forma sa greco-romană antică, sau cea a mitologiilor nordice și a șamanismului) sau față de religiile extrem-orientale și de curentul New Age, care le-a recreat. Conform gândirii păgâne, natura cu toate făpturile care o compun este locuită de zeițăți, semi-zeițăți sau de spirite, ceea ce relativizează foarte mult locul omului ca ființă înzestrată cu cuget gânditor, care-i conferă o relație privilegiată cu Dumnezeu; în ceea ce privește religiile orientale și curentul New Age, pe de o

(ed.), *The Environment and Religious Education*, Editions Militos, 1997, pp. 26-30. Însă alți doi autori ortodocși, Philip SHERRARD (*The Rape of Man and Nature: An Enquiry into the Origins and Consequences of Modern Science*, Golgonooza Press, Ipswich, 1987; Christianity: Lineaments of a Sacred Tradition, Holy Cross Orthodox Press, Boston, 1998) și Michel Maxime EGGER (*La Terre comme soi-même*, Geneva, 2012), influențați de religiile din Orientul îndepărtat (relaționate cu perenialismul lui René Guéon și teoria unității transcendente a religiilor, a lui Fritjof Schuon) și într-o perspectivă care valorizează panteismul și păgânismul, incriminează întreg creștinismul, în general.

¹ Aceasta este de asemenea tendința lui Michel Maxime EGGER în eseu citat anterior și în articolele anexe, în care el critică în mod repetat antropocentrismul pe care îl atribuie majorității autorilor creștini, relativizând natura și locul omului printre celelalte creaturi. Acest autor se pretinde ortodox, dar pozițiile sale, puternic influențate de hinduism, se aseamănă adeseori cu o formă de monoteism panteist (în pofida pretenției că nu ar fi decât pur panteiste) și de neo-păgânism. Jean-Claude POLET i-a făcut o critică severă în revista ortodoxă *Contacts*, vol. LXIV, nr. 240, octobrie-décembre 2012, pp. 506-514.

Respectiv, partea lumii este locuită de zeități (hinduismul vorbește de mai mult de opt sute), care adesea capătă formă de animale (ca, de exemplu, Ganeș, de elefant, Hanumant, de maimuță); toate animalele pot fi sălaş al unei reîncarnări a ființelor umane; toate (și nu doar vaca, care este emblematică) au în orice caz o valoare sacră care le plasează la același nivel cu omul și-l pun pe om la același nivel cu ele. Totul este dumnezeiesc și se cufundă într-un mare Tot – numit în hinduism Acesta –, iar pretinsa „trezvie” spirituală permite perceperea nu doar a unității și unicității, ci și nediferențierea tuturor celor ce există. Unul dintre principiile hinduismului, pe care omul are datoria să-l conștientizeze, este *Ta Tvam Asi*¹, „și tu ești Acesta”. Budismul se fondează de asemenea pe această idee, că toate făpturile se identifică cu o realitate unică, înrudită cu Neantul, de unde importanța primordială acordată Vidului în spiritualitatea budistă. Omul, în această viziune a lumii în care toate făpturile au aceeași valoare, își pierde nu doar orice superioritate, dar și orice singularitate și orice valoare particulară – religiile extrem-orientale sunt prin acest fapt, și legat de teoria reîncarnării propovăduită de ele, religii impersonale pe plan antropologic, ca și pe plan teologic. Creștinismul, care își fondează antropologia pe afirmația biblică că omul (și numai el) este creat după chipul lui Dumnezeu și totodată merit să dobândească asemănarea cu El, și care are un simț acut al singularității și valorii persoanei umane, nu se poate acorda cu această concepție.

Criticii menționați mai sus se înșală în multe privințe referitor la concepția creștină, al cărei sens și mari trăsături se cuvine să le amintim aici.

¹ *Chandogya Upanishad*, 6.8.7.

Natura a fost creată de dragul omului și spre folosul lui

Mai întâi de toate, nu se poate contesta faptul că, potrivit concepției creștine, omul a fost creat de Dumnezeu ca o încununare a creației Sale (cf. *Facerea* 1, 26).

Sfinții Părinți afirmă cu toții, fără nici o rețineră, că natura a fost creată de Dumnezeu din grija de om și pentru om.¹

Sfântul Ioan Damaschin tâlcuiește aceasta spunând că orice animal și orice plantă îi sunt de folos omului, precizând că Dumnezeu i le-a făcut folositoare nu doar pentru starea lui din Rai, ci și pentru starea de cădere, cunoscută Lui de mai înainte.² De notat de asemenea că utilitatea lor nu trebuie concepută doar spre folos material, practic și instrumentalist, ci și dintr-o perspectivă spirituală: natura îi este de folos omului ca una care-i revelează frumusețea, înțelepciunea și atotputernicia lui Dumnezeu, care-i permite, după cum vom vedea, să laude pe Dumnezeu și să se înalțe către El prin contemplație. Iosif Isihastul unește aceste două aspecte atunci când spune în modul cel mai simplu și mai direct că „toate [au fost create] spre hrana și spre desfătarea privirilor omului”, și că, de pildă, soarele a fost făcut nu doar ca să încălzească pământul, ci și pentru a împodobi și înfrumuseța lumea.³

¹ A se vedea SAINT GREGOIRE DE NYSSSE, *Facerea omului*, II, PG 44, 132d-133B, SC 6, pp. 90-91 [tr. rom. cit., II, pp. 20-21]; SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Cuvânt către cei ce s-au poticnit*: „Pentru nimeni altul decât pentru tine, omule, n-a făcut Dumnezeu lumea această minunată și armonioasă” [tr. rom. în: SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Despre desfătarea celor viitoare...*, *Cuvânt către cei ce s-au poticnit...*, 7, EIBMO, București, 2008, p. 230].

² Cf. *Exposé précis de la foi orthodoxe*, 24 (II, 10), SC 535, pp. 278-280 [tr. rom. în: SFÂNTUL IOAN DAMASCHIN, *Dogmatica*, EIBMO, București, 2005, Cartea a doua, X, pp. 76-77].

³ *Lettres spirituelles*, nr. 62, L'Âge d'Homme, Lausanne, 2005, p. 197 [tr. rom. în: Gheron Iosif Isihastul, *Mărturie din viața monahală*, Ed. Bizantină, 2007, Capitolul 62].

Omul este încununarea creației nu doar pentru că, atunci când a fost creat, este adus să locuiască în zidirea care pentru el a fost pregătită, ci și pentru că, dintre toate creaturile, el este făptura cea mai desăvârșită. Și este așa pentru aceste rațiuni:

1) Omul se ivește după toate cele create înaintea lui, în care se vede un grad tot mai sporit de desăvârșire – minere, plante, animale...

2) El este un fel de recapitulare a acestora, sintetizând în sine regnul animal, vegetal și mineral, fiind, după cum spun Sfinții Părinți, un microcosmos în macrocosmos¹, cel care într-un anume fel cuprinde în sine întreaga creație²: „Omul este... o lume în mic, ...care în sine cuprinde aceleași elemente din care este alcătuită și lumea cea mare.”³

Această lume mare nu este doar lumea senzorială sau materială, ci și lumea inteligibilă și imaterială.⁴ Superioritatea omului față de lumea senzorială ține de faptul că el este totodată o creatură de natură inteligibilă; iar superioritatea sa față de lumea inteligibilă ține de faptul că este totodată o făptură senzorială și materială – ceea ce vor sublinia Sfinții Părinți atunci când spun că Hristos, luând asu-

¹ A se vedea îndeosebi Sfântul Maxim Mărturisitorul, căruia Lars THUNBERG i-a consacrat o foarte bună teză, intitulată *Microcosm and Mediator*. A se vedea și JEAN DAMASCÈNE, *Exposé précis de la foi orthodoxe*, 26 (II, 12), SC 535, p. 300 [tr. rom. cit., *Dogmatica*, Cartea a doua, XII, p. 83].

² Cf. SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA, *Dialogul despre suflet și înviere*, vol. cit., pp. 353-354.

³ *La titlurile Psalmilor*, III, PG 44, 440C. [Textul ca atare se regăsește și în *Dialogul despre suflet și înviere*, la locul citat mai sus – n. trad.].

⁴ Cf. JEAN DAMASCÈNE, *Exposé précis de la foi orthodoxe*, 26 (II, 12), SC 535, p. 300 [tr. rom. cit., *Dogmatica*, p. 82].

pra Sa nu doar un suflet, ci și un trup, îi face prin acest fapt pe oameni superiori îngerilor. Sfântul Grigorie de Nazianz subliniază măreția omului legată de îndoita sa compoziție, senzorială și inteligibilă, care face din el o „a doua lume”, care recapitulează cele două realități și le este mijlocitor:

„Așadar mintea și simțirea, atât de tare deosebite între ele, ședeau acum fiecare între propriile lor hotare și purtau în sânul lor măreția Cuvântului creator, ca niște laudători tainici ai măreției Lui opere și ca niște veșnici crainici ai ei. Dar nu exista pe atunci vreun amestec din aceste două și nici vreo unire a celor care prin firea lor erau potrivnice între ele, amestec și unire care ar fi fost un semn de o tot mai mare înțelepciune și bogăție a bunătății dumnezeiești. Aceasta vrând să ne-o arate deci meșterul Cuvânt și cugetând El un amestec din amândouă firile, din cea nevăzută și din cea văzută, creează pe om și, după ce i-a luat trupul din materia mai dinainte adusă de El la existență, iar de la El punându-i suflare, lucru pe care cuvântul Scripturii îl cunoaște de suflet rațional și de chip al lui Dumnezeu, îl așază pe pământ, ca pe o a doua lume mare în una mică, ca pe un alt înger, închinător amestecat, privitor al firii văzute și inițiat în cea înțelegătoare, împărat al celor de pe pământ, împărățit de sus, pământesc și ceresc, trecător și nepieritor, văzut și înțelegător, între măreție și smerenie, unul și același: duh și carne.”¹

3) În vreme ce plantele au un așa-numit suflet vegetativ, iar animalele, un suflet animal, omul are în plus un suflet rațional și intelectual, dar și o voință, așadar o capacitate de autodeterminare, care-i permite să fie liber.²

¹ *Discours*, XXXVIII, 11, SC 358, Paris, 1990, pp. 124-126 [tr. rom. preluată de pe site-ul doxologia.ro: *Al Sfântului Grigorie Teologul Cuvânt la Nașterea Domnului*].

² A se vedea Sfântul GRIGORIE DE NYSSA, *Despre facerea omului*, VIII, PG 44, 144D-148B [tr. rom. în vol. cit., pp. 28-30]; JEAN

4) Omul a fost creat – și este constituit – după chipul și asemănarea lui Dumnezeu (*Facerea* 1, 26-27), el anume, și nici o altă făptură din natură; omul este după chipul lui Dumnezeu mai cu seamă prin intelectul, rațiunea și voința sa¹, care este o capacitate de autodeterminare, iar după

DAMASCÈNE, *Exposé précis de la foi orthodoxe*, 26, 38, 39, 41 (II, 12, 24, 25, 27), SC 535, pp. 298-300, 304-306, 344-346, 348-350, 354-356 [tr. rom. cit., *Dogmatica*, Cartea a doua, XII, XXIV, XXV, XXVII]; NICÈTAS STÉTHATOS, *De l'âme*, 31-32, 38, SC 81, pp. 92-94, 100-102 [tr. rom. în: NICHITA STITHAT, *Despre suflet...*, Ed. Andreas, București, 2011, pp. 61-63 și, respectiv, pp. 69-70]. În libertatea omului se afirmă cel mai mult superioritatea sa, pentru că animalele, chiar dacă au un anumit grad de inteligență, nu au nici o capacitate de autodeterminare și alegere.

¹ Cf. CLÉMENT D'ALEXANDRIE, *Stromates*, II, 19, GCS II, p. 169 [tr. rom. în: CLEMENT ALEXANDRINUL, *Scrieri*. Partea a doua, *Stromatele*, PSB, vol. 5, EIBMO, București, 1982, pp. 161-162]; *Protreptique*, X, 98, 4, SC 2, p. 166 [tr. rom. în: CLEMENT ALEXANDRINUL, *Scrieri*. Partea întâi, *Cuvânt de îndemn către eleni (Protrepticul)*, X, 98, 1, PSB, vol. 4, p. 146]; ORIGÈNE, *Homélie sur la Genèse*, I, 13, SC 7 bis, p. 62; *Contre Celse*, VI, 63, SC 147, p. 336 [tr. rom. în: ORIGEN, *Scrieri alese*. Partea a patra, *Contra lui Celsus*, PSB, vol. 9, Cartea a șasea, LXIII, pp. 424-425]; ATHANASE D'ALEXANDRIE, *Sur l'incarnation du Verbe*, III, 3, SC 199, p. 272 [tr. rom. în: SFÂNTUL ATANASIE CEL MARE, *Scrieri*. Partea întâi, *Cuvânt despre întruparea Cuvântului*, PSB, vol. 15, Capitolul III, XI, pp. 103-104]; BASILE DE CÉSARÉE, *Sur l'origine de l'homme*, I, 6-7, SC 160, pp. 178-182; 11, p. 194; 17, p. 210 [tr. rom. în: SFÂNTUL VASILE CEL MARE, *Scrieri dogmatice și exegetice. Despre originea omului*, PSB, vol. 4, serie nouă, Basilica, București, 2011, pp. 298-300]; SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA, *Despre facerea omului*, IV, PG 44, 136BC; XII, PG 44, 161D [tr. rom. cit., vol. cit., pp. 22-23]; SFÂNTUL CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Contra antropomorfizilor*, PG 76, 1069-1072; SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Mystagogia*, VI, PG 91, 684CD [tr. rom. în: SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Mystagogia*, EIBMO, București, 2000, pp. 25-26]; *Lettres*, 6, PG 91, 429B; 23, PG 91, 605D [tr. rom. în: SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri*. Partea a doua, *Epistole*, 6, PSB, vol. 81, EIBMO, București, 1990, p. 50]; *Dispute avec Pyrrhus*, PG 91, 304C, 324CD [tr. rom. în vol. cit., *Disputa Sfântului Maxim cu Pyrrhus*, p. 329, p. 340]; JEAN DAMASCÈNE, *Exposé précis de la foi orthodoxe*, 26 (II, 12), SC 535, p. 300 [tr. rom. cit., vol. cit., p. 82]. Toți Sfinții Părinți, în mod unanim, atribuie chipul lui Dumnezeu naturii omului, iar nu persoanei ca atare, așa cum face, în mod incoerent, personalismul modern.

asemănare, prin feluritele virtuți aflate în el¹, mai întâi în germene, în mod natural, și pe care este chemat să le sporească în mod personal.

5) Ca urmare, omul nu este doar un microcosmos, ci, s-ar putea spune, un *microtheos*, un „mic dumnezeu”²; după cum subliniază Sfântul Grigorie de Nyssa, care se teme ca nu cumva, numindu-l microcosmos, noțiunea aceasta să nu fie privită doar ca o sinteză de elemente telurice, pe care le au deopotrivă „muștele și șoarecii”³, și să fie văzut mai degrabă ca unul cuprins în lumea materială, iar nu ca acela care o cuprinde pe aceasta în el.⁴ Tot de aceea el este de asemenea în acest univers, așa cum spune Sfântul Grigorie de Nazianz, „o a doua lume mare în una mică”⁵.

¹ A se vedea BASILE DE CÉSARÉE, *Sur l'origine de l'homme*, I, 16-17, SC 160, pp. 206-210; 18, pp. 214-216 [tr. rom. cit., vol. cit., pp. 308-309]; JEAN CHRYSOSTOME, *Sermons sur la Genèse*, III, SC 433, p. 204 [tr. rom. în: SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Scrieri*. Partea întâi, *Omiliile la Facere*, PSB, vol. 21, EIBMO, București, 1997, p. 52]; DIADOQUE DE PHOTICÉ, *Cent chapitres*, IV, SC 5 bis, p. 86 [tr. rom. în: *Filocalia*, vol. 1, EIBMO, București, 2008, *Cuvânt ascetic... în 100 de capete*, 4, p. 405]; MAXIME LE CONFESSEUR, *Centuries sur la charité*, III, 25, éd. Ceresa-Gastaldo, p. 154 [tr. rom. în: *Filocalia*, vol. 2, EIBMO, București, 2008, *Cele patru sute de capete despre dragoste*, III, 25, p. 111]; *Questions et difficultés*, III/1, CCSG 10, p. 170 [tr. rom. în: SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Întrebări și nedumeriri*, p. 264]; JEAN DAMASCÈNE, *Exposé précis de la foi orthodoxe*, 26 (II, 12), SC 535, p. 300 [tr. rom. cit., vol. cit., p. 82]. Aceste virtuți sunt la origine un potențial pe care persoana este chemată să îl dezvolte în mod liber, cu ajutorul harului.

² Cf. J. GAÏTH, *La Liberté chez Grégoire de Nyse*, Vrin, Paris, 1953, p. 52.

³ Cf. *Despre creația omului*, PG 44, 177D-180A, SC 6, pp. 151-152 [tr. rom. cit., vol. cit., p. 46].

⁴ Rezerva aceasta vizează concepția păgână a stoicilor.

⁵ *Discours*, XXXVIII, 11, SC 358, p. 124 [tr. rom. cit., *Al Sfântului Grigorie Teologul, Cuvânt la Nașterea Domnului*].

6) Omul a fost instituit de Dumnezeu drept „împărat al creației”¹ și tocmai de aceea a fost creat în urma tuturor celorlalte făpturi, după cum tâlcuiește Sfântul Grigorie de Nyssa:

„Căci nu era firesc să apară stăpânul înainte de supuși, ci întâi trebuia pregătită împărăția și abia după aceea urma să aibă loc primirea suveranului. Abia după ce Făcătorul a toate a pregătit din vreme un fel de sălaș împărătesc așa cum era pământul, insulele, marea și cerul ce s-a boltit ca un acoperiș peste ele și după ce au fost strânse în acest palat împărătesc tot felul de bogății, iar între aceste bogății intră tot ce a fost creat, și anume tot ce crește și tot ce încolțește și are în ea simțire, viață și suflare, ba încă la aceste bogății înșirăm și întreaga materie care în fața ochilor omenești s-a învrednicit de oarecare valoare și însemnătate, cum sunt aurul și argintul și pietrele prețioase, îndrăgite de oameni, precum și tot soiul de alte bogății ascunse în adâncurile pământului ca într-o vistierie împărătească. [...].

Iată de ce omul a fost introdus ultimul între creaturi: nu pentru că ar fi fost aruncat la urmă, ca un disprețuit, ci ca unul care încă din clipa nașterii se cădea să fie împărat peste supușii săi. După cum un stăpân nu-și invită în casă oaspeții înainte de a-și fi procurat alimentele necesare, ci abia după

¹ A se vedea SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA, *Despre facerea omului*, II, PG 44, 132D; IV, PG 44, 136BC [tr. rom. cit., vol. cit., II, p. 20; IV, pp. 22-23]; SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Omiliile la Facere* VIII, 2; XIII, 4 [tr. rom. cit., vol. cit., VIII, 2, p. 100; XIII, 4, pp. 152-153]. A se vedea și JEAN DAMASCÈNE, *Exposé précis de la foi orthodoxe*, 24 (II, 10), SC 535, p. 280: „Înainte de călcarea poruncii, toate erau supuse omului, căci Dumnezeu l-a pus stăpân peste toate cele de pe pământ și din ape.” [tr. rom. cit., *Dogmatica*, Cartea a doua, X, p. 76]. Referitor la această temă, Sfântul Ioan Gură de Aur compară lumea cu toate minunățiile sale cu un palat pregătit de Dumnezeu pentru a-l primi pe împăratul (cf. *Traité de la compontion*, II, 5) [tr. rom. în: SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Despre câință* (II). *Către Stelebie*, EIBMO, București, 2002, p. 104].

ce s-a aprovizionat suficient cu toate cele necesare și după ce și-a prevăzut casa, cămara și sufrageria în condițiile cele mai bune și abia după ce s-a pregătit cu toate cele necesare ospătării, abia atunci își aduce oaspetele în locuința sa. Tot așa și-a împodobit casa și bogatul și mărinimosul Purtător de grijă al naturii noastre cu toată strălucirea și măreția, pregătind o mare și bogată listă de alimente, și abia după aceea aduce El pe om înăuntru, dându-i drept simbricie zilnică nu doar fâgăduința a ceva inexistent, ci gustarea a ceva real. De aceea, El a sădit în firea acestuia un amestec de dumnezeiesc și omenesc, pentru ca să poată gusta din fericirea amândurora, atât bucuria de a sta în legătură cu Dumnezeu, cât și din plăcerile pământești prin simțământul pe care-l are că nu-i străin nici de astfel de bucurii.”¹

Omul primește atunci de la Dumnezeu puterea de a stăpâni asupra tuturor celor create. În Cartea *Facerea* se spune limpede: „Și a zis Dumnezeu: «Să facem om după chipul și asemănarea Noastră, ca să stăpânească peștii mării, păsările cerului, animalele domestice, toate vietățile ce se târăsc pe pământ și tot pământul!»” (*Facerea* 1, 26); *Dumnezeu i-a binecuvântat, zicând*: „Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul și-l supuneți; și stăpâniți peste peștii mării, peste păsările cerului, peste toate animalele, peste toate vietățile ce se mișcă pe pământ și peste tot pământul!” (*Facerea* 1, 28); iar aceste ultime cuvinte au fost repetate după potop: „Și a binecuvântat Dumnezeu pe Noe și pe fiii lui și le-a zis: «Nașteți și vă înmulțiți și umpleți pământul și-l stăpâniți! Groază și frică de voi să aibă toate fiarele pământului, toate păsările cerului, tot ce mișcă pe pământ și toți peștii mării; căci toate acestea

¹ *Despre facerea omului*, II, PG 44, 132d-133B, SC 6, pp. 90-91 [tr. rom. cit., vol. cit., pp. 20-21].